

**ERMENİLERİN 1905-1906 YILLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DA
YAPTIKLARI KATLIAMLAR
MASSACRES PERPETRATED BY ARMENIAN ARMED GROUPS IN
SOUTH CAUCASUS IN 1905-1906**

Nazim Mustafa*

Özet

Makalede XX. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'da mevcut olan Ermeni siyasi partilerinin yapısal bölümleri şeklinde oluşturulan silahlı birliklerin 1905-1906 yılları arasında yaptıkları katliamlar ve terör faaliyetleri kronolojik olarak ele alınmıştır. Makalede, Azerbaycanlı yazarların yanısıra, ilk kez olarak Ermeni yazarlarının bahsi geçen olaylarla ilgili kaleme aldıkları eserlere de müracaat edilmiştir. Mukayeseli tahlil üslubu ile 1905-1906'da meydana gelmiş olayların genel manzarası ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Daşnaksutyun, Hınçak, Kafkas, Ermeni, Türk, Müslüman, 1905-1906.

Abstract

Mass slaughters and terrorist acts committed in 1905-1906 years by the armed groups formed as structural divisions of Armenian political parties existed in the South Caucasus in the early 20th century, are represented in the article in chronological sequence. Also, the articles of Armenian authors concerning the above mentioned events were for the first time referred simultaneously with the articles of Azerbaijani authors, so a general picture of 1905-1906 years events was formed by means of comparative analysis.

Key words: Dashnaksutyun, Hnchak, Caucasus, Armenian, Turk, Muslim, 1905-1906

Резюме

Резня, совершенная армянами в 1905-1906 гг. на Южном Кавказе

В статье в хронологической последовательности отражаются акты массовой резни и терроризма, совершенные армянскими вооруженными отрядами, сформированными в качестве структурных подразделений армянских политических партий. Наряду с азербайджанскими авторами, впервые дается

ссылка на произведения армянских авторов, посвященные этим событиям. В статье с применением метода сравнительного анализа отражается общая картина событий 1905-1906 гг.

Ключевые слова: «Дашнакцутюн», «Гнчак», Кавказ, Иреван, Ереван, Тюрк, Мусульмане, Армяне, 1905-1906.

Yirminci yüzyılın başlarında Güney Kafkasya’da, özellikle de şimdi adına Ermenistan denilen ülkenin topraklarında Azerbaycan Türklerine karşı yapılan katliamların senaryosu, Ermenilerin XIX. yüzyılın sonunda Doğu Anadolu’da yaptıklarının bir benzeriydi. Onlar daha önce bunu tecrübe etmişlerdi. 1877-1878 Rusya-Türkiye savaşından sonra Avrupa devletlerinin çabaları sonucunda gündeme getirilen “Ermeni meselesi” Doğu Anadolu’da Ermenilere özerklik verilmesi ve bağımsız Ermenistan Devleti kurmak için bir araca dönüşmüştür. Böyle bir özerk kurumun oluşturulması için öncelikle Doğu Anadolu vilayetlerinde Ermenilerin sayı üstünlüğüne ulaşması gerekiyordu. Fakat Ermeniler, “Batı Ermenistan” olarak adlandırdıkları bu vilayetlerin hiçbirinde sayı itibarıyla çoğunlukta değillerdi. Bunu, Ermenilerin hamisi Fransa Dışişleri Bakanlığı 1897 yılında yayınladığı belgede de itiraf etmişti¹.

O yıllarda İngiltere ve Fransa’nın yardımı ile Türkiye’de yaşayan Ermenileri isyanlara tahrik etmek için etkin bir propaganda da yapılıyordu. Bu işin içinde “Armenakan”, “Taşnaksutyun” ve “Hnçak ” gibi siyasi partiler de vardı. Ermeniler öncelikle Türklerin ve Kürtlerin misillemeye bulunmalarını sağlamak için Türk ve Kürt köylerine saldırıyorlardı. Bu saldırıların amacı Avrupa’nın kitle iletişim araçları vasıtasıyla Türklerin Ermenileri katliama maruz bıraktıkları propagandasını dünyaya yaymaktı. Çoğu zaman Ermeni çeteleri Türk askerlerinin kıyafetlerini giyerek geceleri Ermeni köylerine saldırıyorlar, sonra bu olayları Türklerin yaptığı katliamlar gibi yazıyorlardı.

Ermenilerin 1894-1896 yılları arasında Doğu Anadolu’da yaptıkları provokasyonlara Türk devlet organlarınca son verildikten sonra bu isyan hareketleri organizatörlerinin birçoğu Kafkasya’nın çeşitli bölgelerine kaçırılmıştı². Rus yazarı N. Şavrov’a göre 1896 yılında Güney Kafkasya’da 900.000, 1908 yılında ise 1.301.000 Ermeni yaşamıştır. Demek ki sadece bu dönemde Güney Kafkasya’ya 400.000 Ermeni

* Azerbaycan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü

¹ В.Л. Величко, *Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы*, С. Петербург, 1904, s. 96.

² Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Bakü: Azərneşr, 1992, s. 119-120.

yerleşmişti³. 1908 yılına ait Rus İçişleri Bakanlığı polis belgeleri, “Türkiye’deki malum olaylardan sonra Güney Kafkasya’ya yarım milyon Ermeni’nin geldiğini” gösteriyordu⁴.

Bu tarihlerde, şimdi adına Ermenistan denilen topraklarda “Taşnaksutyun” ve “Hınçak” partilerinin saldırıları daha da artmış, Güney Kafkasya’da Türk karşıtı propaganda bir hayli güçlenmişti. Rusça yayımlanan ‘Novoye Vremya’ (Yeni Zaman) gazetesinin Erivan muhabiri Qriqoryev’in verdiği bilgiye göre, cinayetlerin % 80’i Türkiye’den gelmiş Ermeniler ve paralı katiller tarafından işlenmişti⁵.

Ermeni kiliseleri, XX. yüzyılın başlarında Ermeni şovenizmi ile milliyetçi Ermeni partilerinin maddi ve manevi besin kaynağı rolünü ustalıkla üstlenmişti. 1903 yılında kilise mülkiyetinin Rusya Toprak ve Emlak Bakanlığı’nın emrine verilmesi hakkında çıkarılan kanun, kilisenin siyasi kurumlara yardımlarını azaltmıştı. Bu kanun onların finans kaynaklarına ciddi darbe vurmuştu. Bu da Ermeni terörizminin genişlemesinin yanında Türk ve Müslüman karşıtı ruhun yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştu. Ermeni kilisesi, bu yasanın aleyhine ayaklanmalar düzenlemişti. Aynı yıl 29 Ağustos’ta Gence’de, 2 Eylül’de Kars’ta ve Bakü’de, 12 Eylül’de Şuşa’da, 14 Ekim’de Tiflis’te Ermeniler mitingler düzenlediler ve terör eylemleri yaptılar. 1905 yılında Rusya’da meydana gelen olaylar ve Çarizme karşı hoşnutsuzluk dalgasının kuvvetlenmesi Güney Kafkasya’da güçlü bir yankı buldu. Ermeniler, bu karışıklıktan ustaca yararlanıyorlardı. Rusya’nın hakim şovenist çevreleri de darbeyi kentlerinden uzaklaştırmak için Ermenilerin Türk ve Müslüman karşıtı kampanyasının hız kazanmasını istiyorlardı. “Kafkasya Canişinliği”nde (Genel Valiliği) çalışan üst düzey Ermeni memurları aracılığıyla silahlandırılan Ermeni çeteleri, 1905-1906 yıllarında Bakü’de, Erivan’da, Nahçıvan’da, Zengezur’da, Karabağ’da, Gence’de, Tiflis’te ve başka yerlerde yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı eylemler düzenleyerek onları bu bölgelerden temizlemekle, Ermenileri sayıca üstün konuma geçirmek istiyorlardı. Çünkü o dönemde Kafkasya’da mevcut 54 kazadan sadece beşinde Ermeniler çoğunlukta idiler⁶.

1905-1906’da Güney Kafkasya’da yaşanan Ermeni-Müslüman çatışması hakkında Rus İçişleri Bakanlığı polis belgelerinde şu ifadeler yer almıştı:

³ Н.Н. Шавров, *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам*. С. Петербург, 1911.,s. 64.

⁴ *Дашнаки* (из материалов департамента полиции), Баку, «Коммунист», 1990, s. 8; *Rusya Federasyonu Devlet Arşivi*, fon 102, liste 253, çalışma 285, s. 1-18.

⁵ Величко, *Кавказ*, s. 37.

⁶ Vakif Arzumanlı- Nazım Mustafa, *Tarihin Kara Sayfaları*, Bakü, 1998, s. 47.

“Taşnaksutyun” kendi kudretini gösterdi, Müslümanlar cefasını çektiler. Burada ikili oyun oynanmıştı: Birincisi, Müslümanlarda olan payın bir kısmını almak, diğeri yaşanan olayların suçunu basın ve propagandanın yardımı ile Rus hükümetinin üzerine yıkmak. Bununla da sadece Ermeniler değil, Kafkasya'nın diğer sakinleri de devrim için güçlü propaganda malzemesi oluyordu. Sonuçta Ermenilere destek vermeyen birçok Rus memuru terör kurbanı oldu: General Alihanov (Kumık Türkü Maksut Alihanov-Avarski), Bakü Valisi Nakaşidze, Gencenin Vali Yardımcısı Andreyev, Albay Bıkov, Albay Saharov ve başka devlet memurları. Onların (yani “Taşkaksutyun” partisinin) kısmen başardıkları şu oldu: Güney Kafkasya'da Ermenilerle Müslümanların yaşadıkları bölgeler birbirinden ayrıldı, Türkiye'den ve kısmen de İran'dan göçen Ermenilerin yerleştirilmesi için topraklar boşaltıldı. Son 5-6 yıl içerisinde bunların sayısı yarım milyona ulaşmış, 200.000 kişi ise Rus vekâleti ile tabiiyet edinmişti. Yelizavetpol (Gence), Erivan ve Kars illerinde arazilerin kısmen ayrılmasına gidilmiş, toprakların bir kısmı boşaltılmış, bu bölgelerden birçok Müslüman kaçarak canlarını zor kurtarmışlardı”⁷.

Aslında Rusya'nın hakim daireleri de 1905-1906 yılları arasında Ermeni-Müslüman çatışma ve iğtişalarını (karışıklıklar) kendi amaçları için kullanarak ikili oynamışlardır. Çar memurları, Kafkasya'da güçlenen hoşnutsuzluk dalgasının hükümet aleyhine yöneleceğinden korktuklarından Ermenilerin, Müslümanların yaşadığı bölgelerde yaptıkları katliamlara duyarsız kalmışlar, bazı durumlarda ise onların tarafını tutarak her iki tarafın gücünün etnik çatışmalara kadar ulaşmasını başarmışlardır. Azerbaycanlı muhacir Cihangir Zeyneloğlu'nun 1924'te İstanbul'da basılan kitabında, bu amaçla kurulan ajan şebekesi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“Sadece Azeri Türkleri hâlâ gaflette idiler ve iğtişalarda Çar tarafını tutuyorlardı. Rusya hükümeti Müslümanların bu gafletinden yararlanıp Petersburg'tan özel surette 130 ajan göndererek Türklerle Ermeniler arasında yürüttüğü propagandayla birini diğeri aleyhine silah kullanmaya teşvikle asırlarca iyi geçinen iki milleti birbirine kırdırdı”⁸.

1905-1906 yıllarında yaşanan katliam olaylarıyla ilgili Ermeni yazarların da eserleri mevcuttur. Bunlardan “Hovannes Ter-Martirosyan'ın (eserlerinde “A-Do” rumuzunu kullanmaktadır.) “Kafkasyada Ermeni-Türk Çatışmaları (1905-1906)”⁹, S. Zavaryan'ın

⁷ Дашнаки (из материалов департамента полиции), Баку, «Коммунист», 1990, s. 11.

⁸ Cihangir Zeyneloğlu, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, Bakü: Kitap Odası, 1992, s. 106.

⁹ Ա-Դո. Հայ-թաթարական ընդհարումը Կովկասում (1905–1906 թթ. փաստական, վիճաբարական, տեղագրական լուսարանություններով), Երևան, 1907, (A-Do.

“Karabağ’ın Ekonomik Koşulları ve 1905-1906 Yılları Açlığı”¹⁰ ve I. Alibekov’un “Yelizavetpol’un Kanlı Günleri Toplum Yargısı Karşısında”¹¹ adlı eserlerinde, 1905-1906 yılları katliamlarının içeriği tahrif edilse de, bunlar gerçeği yansıtmaya açısından araştırmacılara bir hayli malzeme sunmaktadır.

6 Şubat 1905’te Bakü’de bir Azerbaycan Türkü’nün Ermeni komitacılar tarafından öldürülmesi ile başlayan Ermeni-Müslüman katliamları, birçok yazarın iddia ettiği gibi bir tesadüf sonucu değil, tüm Güney Kafkasya zengin Ermenilerinin zaman-zaman toplandıkları bir şehirde planlı şekilde başlamıştı. Ermeniler, Bakü’de Ermeni milyonerlerinin yardımı ile istediklerine ulaşacaklarına, Bakü’nün petrol saltanatını ellerine geçireceklerine ve bundan sonra da tüm Güney Kafkasya’dan Müslümanları silah gücüyle sürüp bir Ermeni devleti kuracaklarına emindiler. 6 Şubat’tan 10 Şubat’a kadar Bakü’de şiddetle devam eden katliamlar sırasında her iki tarafın kaybı bin kişiye kadar ulaşmışsa da emellerini gerçekleştiremeyen Ermeniler mağlup olmuşlardı¹².

Ermeniler, 20-21 Şubat’ta, Erivan kentinde de katliamlar yaptılar. 20 Şubat Pazar günü sabah saat 10’da Ermeniler, Kantar (Terazi) Meydanı’nda Türklerin Ermenileri katlettiğine dair yalan şayialar çıkararak, Erivan’da büyük bir karmaşa yaratmayı başardılar. Bu kargaşa esnasında yaklaşık 15 dakika süren bir çatışma olmuş ve kent hastanesine birçok ölü ve yaralı taşınmıştı. Ermeni yazarı A-do’nun verdiği malumata göre Erivan kentinde meydana gelen ilk çatışma neticesinde her iki taraftan 54 kişi katledilmiş ve yaralanmıştır. Kentte ticari hayata 5 gün ara verilmek zorunda kalınmıştı¹³.

Azerbaycanlı yazar Mehmet Sait Ordubadi’nin “Kanlı Seneler” adlı eserinde verdiği bilgiye göre; Ermeni fitnesi, yeniden 5 Mayıs 1905’te Nahçıvan kazası Cehri köyünde üç Müslümanın ağır yaralanması ve 7 Mayıs’ta bir Müslümanın Tunbul köyünde öldürülmesi ile yeniden alevlendi. Erivan Valisi Taranovski, Erivan Şehir Qlavası Ermeni Ağamolov’la birlikte Nahçıvan Şehir Qlavası Ceferkulu Han Nahçıvanski, 8 Mayıs’ta Nahçıvan’a geldiler. Katliamların durdurulması için Tiflis’ten General Alihanov-Avarski de Nahçıvan’a gönderilmişti. Ermeniler, Nahçıvan’da da mağlup olduklarından sonraki iğtişahları yeniden Erivan’da devam ettirdiler. Ermenilerin amacı, öncelikle Erivan’ı ve

Kafkasyada Ermeni-Türk Çatışmaları (1905-1906)”. Senedli, statistik, topografik izahlarla. İrevan: Auvazyanlar ve Nazaryanlar Matbaası, 1907.

¹⁰ С. Заварян, *Экономические условия Карабаха и голод 1906-1907 г.*, Перевод с армянского, С.Петербург, 1907.

¹¹ И. Алибеков, *Елисаветпольские кровавые дни предъ судом общества. Заврашившийся «публицист» и его общественные сподвижники*. Тифлис, 1906.

¹² М. С., *Ordubadi Kanlı Yıllar*, Bakü: Karabağ’a Halk Yardımı, 1991, s. 7.

¹³ Ա-Ղն., a.g.e., s. 50.

çevre köylerini Müslümanlardan temizlemek, sonra ise Memmed Seid Ordubadi'nin ifadesiyle “*Erivan'dan Nahçıvan'a kadar yol üstünde bulunan İslam köylerini yok ederek Erivan Ermenilerini Nahçıvan'da hazırlanmış askeri güçlerle birleştirmek, Zengezur'un yol boyunda bulunan köylerini tahrip ederek Zengezur gönüllüleri ile Nahçıvan askeri kuvvetini birleştirmek gibi alçak hayaller*”den ibaretti¹⁴.

23 Mayıs'ta Ermenilerin Erivan'daki Karsaçay Bahçesi'nde Müslüman gençlerine saldırısı ile kanlı olaylar -ikinci katliamlar- başladı. 31 Mayıs'ta Erivan'daki katliamlar güçlkle durdurulmuştu. Bundan sonra Ermeniler, çevre Müslüman köylerine saldırma kararı almışlardı. Önce Kırkbulak ilçesi Gözecik köyüne saldırdılar. On bin kişilik Ermeni alayı, 2 Haziran'da Mengüs köyüne saldırmıştı. Yıkılan 12 Müslüman köyün halkı Tezekent köyüne yerleşmişti. Ermeniler, 3 Haziran'da Güllüce köyüne saldırdılar. Silahsız halk Tutıye, Damagirmez, Kemal köylerine kaçtı. Katliamlar 18 gün devam etti. Abaran, Şöreyel (Şüregel), Pembek ve Gümrü Ermenileri, Eçmiedzin (Üçkilise) kazası Üşü köyüne 3 Haziran'da saldırdılar. Müslümanlar, 8 Haziranda köyü terk ettiler. Ermeniler Persi, Nezrevan, Kiçikkent, Kötüklü, Koşabulak, İrku, Engirsek, Tekiye köylerini 9 Haziranda viraneye çevirdiler. Ermeniler, 10 Haziran'da da Eçmiedzin kazasının on köyünü dağıttılar. Ordubadi, 1905 yılında şimdiki Ermenistan arazisinde Ermenilerin yaptıkları soykırımını şöyle ifade etmişti: “*Erivan ilçesi bir yanar dağa, volkana dönüşerek asil İslam milletini yakmakta, boğmaktaydı*”¹⁵

Ermeni çeteleri amaçlarına ulaşmak için Erivan bölgesinde Karabağ'da da katliamlara başladılar. 1 Haziran'da başlayan Ermeni saldırıları sonucunda Cebraill-Karyagin bölgesinde Veyselli, Kaçar, Çimenli, Ariş, Kışlak, Mezre köyleri harabeye çevrildi. 16 Ağustosta Ermeniler Şuşa'da katliam yaptılar¹⁶.

Üç aylık bir aradan sonra 18 Eylül 1905'te Erivan'da üçüncü Ermeni-Müslüman çatışmaları başlamıştı. Erivan vilayeti Geçici Valisi General Prins Lui Napoleon Bonapart'ın (*Fransa İmparatoru Napoleon I Bonapart'ın soyundan*) 19 Eylül'de Erivan'dan gönderdiği telgrafta kitlesel huzursuzluklar sırasında 8 Müslüman ile 2 Ermeni'nin öldürüldüğü, 3 Müslüman'ın ve 8 Ermeni'nin de yaralandığı belirtiliyordu¹⁷.

General Lui Napoleon'un iğtişâşların önünü kararlıkla alması Ermenileri memnun etmiyordu. Onlar generalin görevden uzaklaştırılmasına çalışıyorlardı. Kafkasya Genel

¹⁴ M. S. Ordubadi, a.g. e., s. 119.

¹⁵ M. S. Ordubadi, a.g. e., s. 62.

¹⁶ Vakıf Arzumanlı, Nazim Mustafa., a. g. e, s. 51.

¹⁷ *Kaspi*, 24 Eylül 1905, No: 186.

Valisi Vorontsov-Daşkov üçüncü Ermeni-Türk çatışma ve katliamlarının bastırılmasından bir süre sonra Napoleon'u Erivan'ın valiliğinden aldırmişti. 1905 yılın Kasım'ında Gence şehrinde, Cavanşir ve Kazah kazalarında, Tiflis'te Ermeniler binlerce masum Azerbaycan Türkü'nü öldürmüştü.

1906 yıl Şubat ayında Tiflis'te Kafkas Valisi Vorontsov-Daşkov'un girişimi ile Ermeni-Müslüman katliamlarına son vermek amacıyla bir barış konferansı düzenlenmişti. Bu konferansta Müslüman temsilcileri Ahmet Bey Ağayev, Ali Merdan Bey Topçubaşov, Adil Han Ziyathanov ve diğerleri konuşmalarında "Taşnaksutyun" partisinin niyetlerini ifşa ederek bu partinin, Güney Kafkasya'da işlenen katliamlar ile terörün organizatörü ve uygulayıcısı olduğunu gösterip resmi çevrelerin bu örgütün eylemlerine göz yumduğunu ispat eden deliller sunmuşlardır¹⁸. Bu girişim sonucu çatışmalara bir süre ara verilmişse de çok geçmeden Ermeni çeteleri yeniden katliamlara başlamışlardır.

Ermeni yazar A-Do'nun verdiği bilgiye göre Erivan kentinde dördüncü Ermeni-Müslüman çatışması, 27 Mayıs 1906 ve 8-9 Haziran 1906 arasında yaşanmıştır. Çatışmalar 27 Mayıs'ta Erivan'daki Kantar Meydanı'nda başlar ve çok kısa sürer. Yardıma gelen birlikler bunu durdurur. Bu sırada 22 kişi ölmüş, 14 kişi yaralanmıştır. Öldürülen 22 kişiden 13'ü Ermeni, 7'si Türk, 1'i Molokan, 1'i Yahudi'dir. Yaralanan 14 kişiden 7'si Ermeni, 4'ü Türk, diğerleri ise başka milletlerdendir. A-Do'ya göre 8 Haziran'da Erivan'da yeniden çatışma başlamışsa da askeri birlikler bunu kısa sürede önlemişlerdi. Bu çatışmada her iki taraftan 10 kişi öldürülmüştü. Öldürülenlerden 5'i Türk, 3'ü Ermeni, 1'i Kürt, 1'i Yahudi'ydi. 19 yaralının 13'ü Türk, 6'sı ise Ermeni'ydi¹⁹.

29 Temmuz 1906'da "Taşnaksutyun" partisinin talimatı ile Zengezur kazasının Maden pazarında bölgenin nüfuzlu, sözü geçer şahıslarından Sefyar Bey'i katledildi. Daha sonra ise Karhanı köyüne saldırdılar ve köyün tüm nüfusunu öldürdü veya esir aldılar. Aynı gün Ermeniler Lov, Halaç, Saldaşlı, İncevar, Daşnov köylerini yakıp yıktılar. 1 Ağustosta Katar köyünü kuşattılar ve Katar köylüleri 9 gün köylerini savundular. Ancak daha fazla dayanamayarak köylerini terkedip Kelledağ köyüne sığınmak zorunda kaldılar. Bundan sonra Ermeniler Okçu - Şebedek Dağ silsilesinde bulunan Türk köylerine saldırmaya başladılar. Ağustos ayında Zengezur'un Halaç, Ocağı, Katar, İncevar, Dışlı, Yemezli, Saldaşlı, Mollalar, Batuman, Okçu, Şebedek, Atkız,

¹⁸ M. S. Ordubadi., a.g. e., s. 66.

¹⁹ U-Ŧn., a.g.e., s. 63.

Pürdavud, Zurul, İyilli, Senalı, Minenevur, Fercan, Kalaboynu, Ecebli, Buğacık, Lov, Daşnov köylerini harap ederek, ahalilerini ise vahşice katlettiler²⁰.

S. Zavaryan'ın verdiği bilgiye göre bahsi geçen dönemde Şuşa kazasında 12, Cavanşir kazasında 15, Cebrail kazasında 5, Zengezur kazasında 43 Müslüman köyü; toplamda ise bu bölgede 75 Müslüman köyü yok edilmiştir²¹.

1906'da Rusya Devlet Duması'nda Güney Kafkasya'da meydana gelen kanlı olaylar müzakere edilmişti. Devlet Duması'na Kafkasya'dan seçilen Azerbaycanlı ve Ermeni delegeleri Güney Kafkasya'da devam eden Ermeni-Müslüman çatışmaları ve ahalinin güvenliğinin temin edilmesi tedbirlerinin ele alınması konusunda Rusya hükümetine sorular yönelttiler. Yelizavetpol (Gence) vilayetinden İsmayil Han Ziyadhanov, Duma'nın 12 Haziran 1906'da yapılan görüşmelerinde şöyle demişti:

“Biz iki yıldır ki, kan denizinde üzür(yüzüyor) ve meyitlerin(ölülerin) üzerinde geziyoruz. Başımıza getirilenler bestir(yeterdir)!... Biz şahidiyik ki, azgınlaşmış kütle anaların elindən onların süt emer körpelerini alıp havaya tullayır və hançerin ağzına geçirirdi; biz gördük ki, hançeri hamile kadınların karnına geçirirdilər və tiyəsinin çıkaranda çağa elleri görünürdü... Şifahî surette ve matbuatda nefret ve edavet tohumlarını sepen cenab fitnekârlar koy utansınlar. Yeter, onlar yangınların alevinden haz aldılar! Yeter, onlar egbecer hala salınmış meyitlere baktılar, ana ve bacılarımızın nale-feryatlarını eşitmekten haz aldılar!”²²

İ. Ziyadhanov'un bu sözleri, 1905-1096'da Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları mezalimin açıkça tasviri idi ve Rusya basınında geniş yankı uyandırmıştı.

“Taşnaksutyun” partisinin kanlı eylemlerine son verilmesinde Azerbaycan aydınlarının ve sahipkârlarının 1906'da birleşerek kurdukları “Difai” (Müdafaa) partisinin büyük etkisi olmuştu. “Difai” partisi, Ermenilerin yaptıkları katliamları görmezlikten gelen, Ermenilerin tarafını tutan hükümet memurlarını, bu tutumlarına son vermeleri konusunda uyarmıştı. “Difai”ciler, 1905'te Şuşa kentinde Ermenilerin yaptıkları katliamlara göz yumup Türklerin evlerinin Ermeniler tarafından yağmalanmasına imkân sağlayan Şuşa'nın General-Gubernatoru (valisi) V. Koloşapov ile Nahçıvan'da Ermenilerin yaptıkları katliama izin veren Polis Müdürü Aksel Enkel'i katletmişlerdi. Bundan sonra uzun müddet Ermeni terörüne ve katliamlarına ara

²⁰ M. S. Ordubadi, a.g. e., s. 136.

²¹ С. Заварян, а.г. е., s. 61.

²² D. B. Seyidzade, *Azerbaycan XX Asrın Evvellerinde: Müstegilliyə Aparan Yollar*, Bakü: OKA Ofset, 2004, s. 229.

verilmişti.

Ermeni yazar “A-Do”, 1905-1906 yıllarında yaşanan katliamlar sırasında Güney Kafkasya'nın 7 şehrinin büyük yıkıma maruz kaldığını, 12 kazada 252 köyün yakıldığını ve harap edildiğini, kazalardan 15 bin ailenin, 100 bin kişinin evlerinden göçe zorlandığını, 10.000 kişinin yok edildiğini yazmaktadır.²³.

Polyak kökenli Amerikalı araştırmacı Tadeusz Swietochowski, 1905-1906-da 158 Müslüman, 128 Ermeni köyünün harap edildiğini ve yakıldığını, her iki taraftan 3100'den 10000'e kadar kişinin katledildiğini kaydetmektedir²⁴.

1897 yılında 313176 Azerbaycan Türkü Erivan bölgesinde nüfusa kayıtlı iken, 10 yıldan sonra - yani 1907 yılında 302965 kişi kalmıştı. Yani 1905 -1906 yıllarındaki olaylar neticesinde Erivan bölgesinde Türk nüfusun 10 bini öldürülmüştü²⁵.

Genellikle, 1905-1906 yıllarında Ermeni-Müslüman iğtişaları sonucunda Erivan ve Yelizavetpol (Gence) Guberniyalarının (vilayet) topraklarında 200'den fazla Türk Müslüman yerleşim birimi harap edilmiş, nüfusu etnik temizliğe ve kitle katliamlarına tabi tutulmuştur.

O dönemin başında yayımlanan bilgilere dayanarak 1905-1906 yılları arasında Güney Kafkasya'da Ermenilerin yaptıkları katliamların kronolojisi aşağıdaki çıkarılmıştır:

Nerede?	Ne zaman?
Bakü kentinde	1. katliam 6-9 Şubat 1905'te 2. katliam 20-30 Ağustos 1905'te 3. katliam 20-25 Ekim 1905'te
Erivan kazasında	1905 yılın Mayıs - Haziran aylarında
Erivan kentinde	1. katliam 20-22 Şubat 1905'te 2. katliam 23-26 Mayıs 1905'te 3. katliam 18 Eylül 1905'te 4. katliam 27 Mayıs, 8-9 Haziran 1906'da.
Nahçıvan kazasında	7-13 Mayıs, 26-30 Kasım 1905'te Nahçıvan Nehri'nin alt kısmında ve şehirde

²³ U-Ůn., a.g.e., s. 420.

²⁴ V. Guliyev, *Azerbaycan'da Ermeni Zulmu*, Bakı: Ozan, 1999, s. 152.

²⁵ Vakif Arzumanlı, Nazim Mustafa, a.g. e., s. 50.

	5-12 Mayıs 1905'te Cehri Nehri boyunca 12-18 Mayıs 1905'te Nahçıvan Nehri'nin yukarı bölümünde Elince Nehri mansabında, Şurut köyü ve Gilan Nehri havzasında
Şerur-Dereleyez kazasında	Şerur'da 29-31 Mayıs 1905'te Dereleyez'de Mayıs - Haziran 1905'te
Eçmiedzin kazasında	24 Mayıs - 5 Haziran 1905'te
Aleksandropol (Gümrü) kazasında	Eylül - Ekim 1905'te
Sürmeli (İğdır) kazasında	2-4 Haziran 1906'da
Novo-Bayezid kazasında	Aralık 1905 - Şubat 1906'da
Zəngəzur kazasında	Haziran - Aralık 1905. 29 Temmuz - 29 Ağustos 1906'da
Şuşa kazasında	Şuşa'da 16-22 Ağustos 1905, 12-22 Temmuz 1906'da Gargar Nehri yukarısında Ağustos 1905 - Haziran 1906 boyunca Ağustos - Kasım 1905 - 12-18 Temmuz 1906'da Hocalı'da Ocak - Ağustos 1906'da Esgeran'da Ağustos 1905 - Haziran 1906.
Cavanşir kazasında	Kasım 1905'de
Cebail kazasında	Haziran - Ağustos 1905. Ağustos 1906'da
Yelizavetpol kazasında	Aralık 1905 - Mart 1906'da
Gence kentinde	18-23 Kasım 1905'te
Ereş kazasında	28 Kasım 1905'te
Kazah kazasında	Kasım 1905 - Mayıs 1906'da
Tiflis kentinde	20-29 Kasım 1905'te

1905-1906 yıllarında Güney Kafkasya'da yapılan katliamları mahiyet itibarıyla Ermenilerin yirminci yüzyılda Türklere karşı, aşamalarla gerçekleştirdikleri etnik temizlik politikasının bir parçası olarak nitelendirilebilir.

XX. yüzyılın başlarında Erivan guberniyasında mevcut olan 1301 köyden 959'unda, Zengezur kazasında mevcut olan 406 köyden 314'nde Azerbaycan Türkleri yaşıyorlardı. Yani, bu dönemde sadece Erivan guberniyası ve Zengezur kazasında mevcut olan 1273 köyden bu gün yani XXI. yüzyılın başlarında zaman itibariyle Erivan guberniyasına dahil olan Nahçıvan ve Sürmeli kazalarının arazileri dışında, bütün köyler Ermenilerin eline geçmiştir. Bu bölgelerde Azerbaycan Türklerine karşı silah gücüyle etnik temizlik siyaseti uygulanmıştır ki, bu da mahiyet itibariyle soykırımdır.

Кайнакча

1. Величко В.Л., *Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы*. С. Петербург, 1904.
2. «Армянский геноцид». *Миф и реальность. Справочник фактов и документов*. Баку, 1992.
3. Baykara, Hüseyin, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Bakü, Azərneşr, 1992.
4. Шавров, Н.Н., *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам*. С.Петербург, 1911.
5. *Дашнаки (из материалов департамента полиции)*, Баку, Коммунист, 1990.
6. *Rusya Federasyonu Devlet Arşivi*, fon 102, liste 253, çalışma 285.
7. Zeynaloğlu, Cihangir, , Bakü, Kitap Odası, 1992.
8. Ordubadi, M. S., *Kanlı Yıllar*, Bakü, Karabağ'a Halk Yardımı Muhtasar Azerbaycan Tarihi, 1991.
9. “*Kaspi*”, 24 Eylül 1905, No: 186.
10. Ա-Ղն., *Հայ-թաթարական ընդհարումը Կովկասում (1905–1906 թթ. փառատական, վիճարական, տեղագրական լուսարաններում)*, Երևան, 1907, (A-Do. Kafkasyada Ermeni-Türk Çatışmaları (1905-1906)”. Senedli, statistik, topografik izahlarla. İrevan: Ayvazyanlar və Nazaryanlar Matbaası, 1907.)
11. Заварян, С., *Экономические условия Карабаха и голод 1906-1907 г.*, Перевод с армянского, С.Петербург, 1907.
12. Алибегов, И., *Елисаветпольские кровавые дни предъ судом общества*. Завравшийся «публицист» и его общественные сподвижники. Тифлис, 1906.
13. *Кавказский Календарь на 1913*, Тифлис, 1912.
14. Arzumanlı, Vakif- Mustafa, Nazim, *Tarihin Kara Sayfaları*, Bakü: Kartal, 1998.
15. Seyidzade, D. B., *Azerbaycan XX Asrın Evvellerinde: Müstegilliye Aparan Yollar*, Bakü: OKA Ofset, 2004.
16. Kuliyevev, V., *Azerbaycanda Ermeni Zulmu*, Bakü: Ozan, 1999.